

Valori de artă medievală în Colecția de Arheologie și Artă Bisericească „Preot Gheorghe Petre-Govora”

Diana Mirea*
Dragoș-Ionuț Ecaterinescu**

Keywords: *icons, medieval art, the church of St. Nicholas, Govora Sat*

Abstract: *This paper reveals to the reader a fragment of art of the late eighteenth and early nineteenth century, depicting three icons showing the St. Elias, St. George and Demetrius, St. Nicholas and the Virgin with Child, all coming from the old wooden church of the village Govora. Along with those in iconostasis that have remained in place and those in the new church of the village Govora, coming all from the old sanctuary but not subject to this approach, these icons contribute to the completion of the post Brancoveanu knowledge, helping researchers in the field in an effort to form a complete picture of the subject and the art created by painters of Teiuș.*

Cuvinte-cheie: *icoane, artă medievală, biserica Sf. Nicolae, Govora-Sat.*

Rezumat: *Prezenta lucrare îi dezvăluie cititorului un fragment din arta ultimei părți a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, ilustrând trei icoane care înfățișează pe: Sf. Ilie, Sf. Gheorghe și Dimitrie, Sf. Nicolae și pe Maica Domnului cu Pruncul, toate provenind din biserica veche, de lemn, a satului Govora. Alături de piesele din iconostas care au rămas pe loc și cele din noua biserică a satului Govora, venite tot din vechiul locaș, dar care nu fac obiectul prezentului demers, ele contribuie la reîntregirea cunoașterii realizărilor postbrâncovenești, ajutând cercetătorii în domeniu în efortul de a-și forma o imagine completă asupra acestui subiect și asupra artei create de zugravii din Teiuș.*

Articolul de față își propune să aducă în fața cititorului un fragment din arta ultimei părți a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea prezentând trei icoane care înfățișează pe: Sf. Ilie, Sf. Gheorghe și Dimitrie, Sf. Nicolae și pe Maica Domnului cu Pruncul. Aceste icoane provin din biserica veche a satului Govora și au fost create de zugravi din Teiuș.

Biserica parohială Sf. Nicolae¹ este un locaș de lemn de mici dimensiuni, construit din grinzi de stejar îmbinate în „coadă de rândunică” pe un soclu din piatră de râu. Are planul în formă de navă, cu pridvor deschis, naos, pronaos și altar de formă poligonală, în cinci laturi, cu o turlă octogonală care se înalță deasupra pronaosului. Despre ea se știe „din tradiția localnicilor ... că a fost

* Dr. **Diana Mirea**, conservator, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea; Calea lui Traian, nr. 143, Râmnicu Vâlcea; e-mail: scrociob_diana@yahoo.com.

** **Dragoș Ionuț Ecaterinescu**, muzeograf, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea, Calea lui Traian, nr. 143, Râmnicu Vâlcea; e-mail: ecaterinescudragoș@yahoo.com.

¹ Cod LMI 2004: VL-II-m-B-09775.

construită din vechime pe Moșia Hința, în punctul Dealul Lacului, din fundătura Gurișoara, la circa 400-500 m ... de actuala Mânăstire Govora. Pe la începutul secolului al XVIII-lea a fost mutată pe Moșia Glodul în cimitirul satului. Pe tâmpla catapetesmei altarului, deasupra ușii de intrare de pe partea dreaptă, se găsește scris un pomelnic și data de 1713². Toate aceste detalii datează construirea bisericii cu cel puțin un secol înaintea relocării sale pe actualul amplasament. Ușile împărătești și diaconești indică perioada 1837-1839 ca date ale reamenajării sale³, dar icoanele au fost pictate și datate anterior ușilor.

Dacă ne referim la iconostasul acestei biserici, trebuie menționat faptul că, o parte, însemnând icoane împărătești (*Iisus Judecător, Maica Domnului cu Pruncul*, icoana de hram reprezentând pe *Sf. Nicolae*)⁴ și mai multe icoane de mici dimensiuni (din care unele prezintă caracteristici similare, făcând parte din aceeași serie cu icoana reprezentând pe *Sf. Ilie, Sf. Gheorghe și Dimitrie*) se află în altarul bisericii noi din satul Govora. Acestea nu alcătuiesc obiectul prezentei cercetări, dar fac parte din iconostasul vechii biserici, au fost pictate de aceiași zugrăvi, pentru aceeași biserică, iar consemnarea lor nu poate fi omisă. Ușile împărătești, cele diaconești, o parte din icoanele tâmplei (medalioanele cu apostolii și profeții Vechiului Testament) precum și două tetrapoade se află în biserică veche cu hramul *Sf. Nicolae*⁵. O a treia parte, însemnând cele trei icoane enumerate la începutul lucrării, sunt incluse în colecția Muzeului de arheologie și artă religioasă "Gh. Petre-Govora", Băile Govora.

Icoana *Sf. Ilie, Sf. Gheorghe și Dimitrie*⁶ este pictată în tempera pe panou din lemn de esență tare, iar pe verso are două traverse. Suportul de lemn prezintă o ramă profilată pe marginea feței pictate. Mai multe elemente ale picturii (aureole, roțile carului, vestimentația îngerilor, coroane etc.) sunt realizate cu foiță de aur.

Inscripțiile au fost scrise cu alb sau negru (pentru filacteră), în românește cu alfabet chirilic. Pe rama de jos a piesei apare o inscripție cu roșu pe fond ocru: „*Această ico(a)nă s-au facuțu de Ilie sinu Ionu, ca în veci să se pomenească; la I(e)atu 7327. Dumitra*”⁷. Anul ne datează icoana în perioada 1818 septembrie 1 – 1819 august 31.

² Petre-Govora 2001, p. 77. Tot aici se pot găsi mai multe amănunte în legătură cu anumite renovări sau descrierea bisericii.

³ http://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_de_lemn_din_Govora, octombrie 2014.

⁴ Personajele acestor icoane sunt reprezentate în culori curate, vii, cu veșminte bogat decorate șezând pe un tron complicat. Fondul este împărțit în verde-albastru și aur. Multă foiță de aur - iconarii din Teiuș foloseau foița de aur - împodobește veșmintele, coroanele, aureolele, tronul și fondul. Zugrăveala ne amintește de pictura brâncovenească dar excesul ornamental ne dă ca dată a pictării lor perioada postbrâncovenească.

⁵ Cf. Luiza Barcan, *Biserica din Govora, Depozitară a unui tezaur de pictură postbizantină*, <http://ziarullumina.ro/bisericile-de-lemn-din-nordul-olteniei/depozitara-unui-tezaur-de-pictura-postbizantina>, 8 noiembrie 2014. Aici găsim o descriere amănunțită a bisericii vechi, de lemn, din satul Govora, dar și mai mulți zugrăvi, toți din Teiuș, semnați în zona superioară a tâmplei: Ioan - 1809, pe icoanele împărătești; Ion - 1804 și pe icoana de hram reprezentând pe *Sf. Nicolae*: Ioan, Ilie - 1817.

⁶ Nr. inv. 460; Dimensiuni: L = 76 cm, l = 57,2 cm, gr. = 4 cm; stare de conservare bună.

⁷ Bălan 2005, p.480.

Reprezentarea iconografică a celor trei scene dispuse pe două registre se înscrie în trăsăturile generale ale picturii religioase din perioada postbrâncovenească. Remarcăm cunoașterea artei bizantine tradiționale de către autor dar, în același timp, avem de-a face cu o abordare în manieră populară a picturii, des întâlnită în epocă.

Desenul cursiv, cu inflexiuni narrative, reușește foarte bine să evoce mișcările în devenire ale personajelor. Portretele se află într-o zonă neutră, la ieșirea dintr-un univers hieratic - capul Sfântului Dimitrie și capul Sfântului Gheorghe sunt oarecum disproporționat de mari amintind de pictura de șevalet a vremii.

Cromatică asigură unitatea potențială a reprezentării prin dominația caldă, transpusă pe un albastru ultramarin, rece, folosit pentru realizarea cerului. Autorul a folosit o gamă restrânsă de culori: ocru-galben, tonuri de roșu, verde pământ, albastru ultramarin.

Din punct de vedere al mesajului teologic, pictorul ne înfățișează în registrul superior, printr-o singură scenă, pe Sfântul Ilie, care în tradiția populară, prin data de 20 iulie la care este sărbătorit de Biserica Ortodoxă, marchează miezul verii pastorale, dată când le era permis ciobanilor să coboare în sate, pentru prima dată după urcarea oilor la stână. În ziua de 20 iulie se obișnuiește să se organizeze întâlniri ale comunităților satești pastorale de pe ambii versanți ai Carpaților (numite *nedei*)-Nedeea de la Polovragi⁸ se regăsește și astăzi în ambianța spațio-temporală a icoanei aflată în custodia muzeului din Govora.

În prim plan, supradimensionat, Ilie se înalță la cer într-un car de foc tras de doi cai mânați de un înger. Binecuvânează cu mâna dreaptă iar în stânga ține o

⁸ În perioada 14-20 iulie, în fiecare an, în comuna Polovragi se desfășoară „*Nedeea de la Polovragi*”. Bâlcuul, fiind printre cele mai mari din țară, este un eveniment deosebit pentru viața social-culturală și economică din Polovragi. Nedeea – târgul de la Polovragi- este atestată documentar încă din secolul al XVI-lea și se bucură de o largă afluență de mărfuri și animale, cu participarea a mii și mii de oameni, fapt ce i-a conferit în timp prestigiul național de care se bucură astăzi.

Între 14-17 iulie, se desfășoară târgul de animale, unde vin pentru vânzare și cumpărare crescătorii de vite din Polovragi și din împrejurimi. Începând cu 17 iulie, are loc târgul de mărfuri. Meșteri olari, sculptori în lemn, creatori de costume populare și instrumente muzicale (fluiere) își expun piesele spre vânzare. Vezi: <http://m.rfi.ro/articol-stiri-cultura-42913-nedeea-polovragi-una-cele-mai-frumoase-mai-vechi-sarbatori-ale-romaniei> octombrie 2014.

Manifestarea tradițională își are ziua sa de vârf pe 20 iulie, când se desfășoară parada portului, cântecului și dansului păstoresc. La festival participă formații din județele Gorj, Vâlcea, Sibiu, Alba, Hunedoara.

Încă din secolul al XVII-lea, la izvoarele Oltețului, pe vârful lui Nedei, se ținea Nedeea, o sărbătoare tradițională, prilej de cinstire a muntelui, cerului, animalelor și vieții. Aici se adunau în fiecare an, la 20 iulie, ciobanii de la Săliște, Mărginimea Sibiului, Jina precum și ciobanii de la Polovragi, Novaci, Vaideeni. La această Nedee se făcea și un mic bâlci unde negustorii aduceau clopote, cuie de șindrilă, hamuri, desagi, frânghii, încălțăminte. Cu timpul, sărbătoarea pastorală Nedeea s-a mutat pe moșia Mănăstirii Polovragi și, mai târziu, în vatra târgului din centrul satului Polovragi, unde se ține și în zilele noastre.

filacteră desfășurată⁹. El este reprezentat bătrân, cu barbă albă și părul dezordonat, îmbrăcat în tunică albă și mantie verde.

În cele două scene din registrul inferior sunt reprezentați, de la stânga la dreapta, în câmpuri distincte: Sfântul Gheorghe și Sfântul Dimitrie, simbolizând în tradiția populară și mai ales în tradiția pastorală sfinți ocrotitori. Sfântul Gheorghe, sărbătorit la data de 23 aprilie, marchează începutul verii pastorale. Sfântul Dimitrie este considerat patronul păstorilor și guvernează iarna. Dacă jumătate de an stăpânește Sfântul Gheorghe, cealaltă jumătate de an este stăpânită de Sfântul Dimitrie, care marchează încheierea verii pastorale, 26 octombrie.

Sfântul Gheorghe este reprezentat în haine militare, pe un cal negru, ucigând cu o sulită balaurul, salvând cetatea Silena și pe fata regelui, Elisabeta. În fundal, îi avem pe împărat și pe împărăteasă, în turn, oferind cheile, iar peste toți un înger îi aduce o coroană¹⁰. În scena alăturată, Sfântul Dimitrie pe un cal alb, îmbrăcat în haine militare, îl ucide pe gladiatorul Lie¹¹ cu o sabie. În fundal, avem o clădire iar deasupra un înger îi aduce o coroană. Cele două scene sunt prezentate față în față.

Piesa se caracterizează prin gustul, pe care îl vom mai întâlni în epocă, pentru ilustrarea scrierilor apocrife în detrimentul hieratismului de tradiție bizantină folosit ca pretext în dezvoltarea decoratismului narativ și a expresivității populare. Avem în față o icoană făcută de artiști locali într-o reprezentare plină de farmec. Pictorul acestei icoane a selectat, potrivit gustului și sensibilității sale sau a comandatarilor, forme stilistice ale artei bizantine dând dovadă în același timp de creativitate și simț artistic, păstrându-și personalitatea.

O altă piesă vizată de prezentul studiu este *icoana împărătească a Sfântului Nicolae*¹², datând de la din cel de-al treilea sfert al secolului al XVIII-lea, și care, în urma cercetării icoanelor aflate în biserica nouă a satului Govora, nu pare să fi servit ca icoană de hram.

În ceea ce privește tehnica de execuție, este realizată în tempera pe lemn. Suportul din lemn este alcătuit dintr-un singur panou cu ramă profilată (sipet). Sistemul de consolidare constă în două traverse îngropate, dispuse orizontal pe spatele icoanei. Suportul de lemn a fost în prealabil acoperit pe față de un strat preparator (grund). Stratul pictural este alcătuit din substraturi de tempera suprapuse de la închis la deschis. La final, pictura este protejată de verni. Pricipalii pigmenți folosiți sunt roșu, ocru-galben, albastru, negru și alb.

Canonic, Sf. Nicolae nu poartă mitră, este pleșuv, bătrân și cu barba rotundă¹³. El este reprezentat central, bust, cu mâna dreaptă făcând gestul

⁹ Dionisie din Furna ne descrie puțin diferit momentul înălțării la cer, în care apare prezent și Elisei; Dionisie din Furna 2000, p. 80.

¹⁰ În urma acestei întâmplări Sfântul Gheorghe este considerat ca protector față de tot ce e rău.

¹¹ În recomandările bisericești, calul Sfântului Gheorghe e alb iar cel al Sfântului Dumitru e negru, ceea ce ne evidențiază încă odată modificările care aveau loc la nivelul societății la începutul secolului al XIX-lea, iar Lie are coroană.

¹² *Nr. inv.* 465; dimensiuni: L = 82.5 cm, l = 58.3 cm, gr = 4.2 cm; stare de conservare medie, stratul pictural prezintă pierderi până la nivelul panoului de lemn în procent de 10-15% motiv pentru care, în prezent, a fost acoperită cu foiță japoneză, prezintă urme ale unui atac xilofag vechi, inactiv.

¹³ Dionisie din Furna 2000, p. 151.

binecuvântării prin ridicarea a două degete și cu stânga ținând Evanghelia deschisă. Capul, desenat energic, degajând curățenie spirituală și prosepțime, se caracterizează prin cele două bose frontale tratate ca niște cercuri, prin ochii subliniați în partea superioară, prin sprâncenele și pleoapele reprezentate cu ajutorul semicercurilor. Personajul se află pe axul panoului și este încadrat în partea superioară de Iisus și Maica Domnului, subdimensionați, la dreapta și la stânga aureolei. Sfântul este prezentat purtând haine arhieresti (stihar albastru închis cu borduri de aur decorate, în sacos roșu, epitrahil și omofor alb cu crucifixuri complicate, negre).

Compoziția, încadrându-se în triunghi, este bine susținută de acordul cromatic stabilit între roșu, albastru, ocru-galben și de precizia desenului care delimitează forme epurate de detalii. Tipul de reprezentare (reprezentarea personajelor, veșminte, scris) caracterizează perioada secolului al XVIII-lea și școala postbrâncovenească, ca ambianță în care s-a format autorul. Remarcăm rigurozitatea cu care au fost respectate indicațiile erminiilor. Se pare că, ulterior, au fost repictate însemnele de pe omofor și acelea de pe Evanghelia deschisă.

Reprezentarea surprinde simbolic un aspect din viața sfântului. Prin reprezentarea lui Iisus binecuvântându-l și dăruindu-i Evanghelia și a Maicii Domnului purtând omoforul pe brațe, ne este reamintit incidentul în urma căruia Sf. Nicolae pierde dreptul de a mai purta omoforul și faptul că el a fost repus în drepturi de însăși Iisus și Maica Domnului¹⁴. Fondul este împărțit în două registre orizontale în nuanțe de roșu și albastru.

*Maica Domnului cu Pruncul*¹⁵ (1782) a fost realizată în tempera, emulsie grasă, pe un panou de esență moale. Ea a stat în trecut în partea stângă a pronaosului vechii biserici de lemn Sf. Nicolae a satului Govora¹⁶.

În planul central este reprezentată Maica Domnului cu Pruncul Iisus, tip Milostiva (Panakranta) veghiind asupra destinului lumii. Ea are un chip sobru, ușor îmbujorat, cu sprâncene arcuite și nasul drept. Este îmbrăcată într-un chiton albastru cu borduri aurii decorate și un maforion de culoare roșie cu umbre negre pe care avem cele trei stele albe însemn al fecioriei¹⁷. Mâna sa stângă se află pe umărul Pruncului. Pruncul Iisus, în brațele mamei, este poziționat pe mijloc, îmbrăcat într-o tunică albastră și o manta aurie, binecuvântând cu dreapta. Are chipul ușor alungit și sprâncenele arcuite. Cei doi stau pe tron ușor îngustat, cu spătarul curbat, care dă impresia unei perspective, împodobit cu elemente baroce. În partea superioară, de o parte și de alta, străjuiesc arhanghelii Mihail și Gavril. Pe două laturi pictate cu roșu și decorate cu ocru, reprezentați în medalioane pe fond albastru, își fac apariția proorociei, care țin în mână câte o filacteră desfășurată. În număr de 12, câte 6 pe fiecare latură, ei încadrează susținând în același timp scena centrală. În icoanele postbrâncovenești astfel de reprezentări nu sunt un element ieșit din comun și totuși destul de rar, constituind o componentă ce atrage ochiul

¹⁴ Lascarov-Moldovanu, p. 130.

¹⁵ Nr. inv. 458; dimensiuni: L = 80, l = 68, gr. = 3 cm; navă cu aur și roșu; traverse semiîngropate; grund alb; stare de conservare medie (desprinderi de strat pictural, murdărie aderentă etc.).

¹⁶ Bălan 2005, p. 481.

¹⁷ Tatai-Baltă, Farcaș 2011, p. 48.

privitorului și care individualizează lucrarea. Aureole, tron, tunica lui Iisus sau boruri ale veșmintelor Maicii Domnului și Arhanghelilor au fost acoperite cu foiță de aur.

În câmpul inferior al postamentului pe care stă Maica Domnului apare o inscripție cu roșu pe fond gălbui, cu literă de 0,4cm. Fiind destul de deteliată, nu se poate citi decât o parte din ea: „[De 1] a cruceriu Ionu;7290”¹⁸ fapt ce datează icoana 1781 septembrie 1- 1882 august 31.

Zugravul a încercat să acopere întreaga suprafață picturală fără a lăsa mult fond, creând o piesă încărcată dar reușind un dialog foarte bun al nuanțelor tari cu cele liniștite. Avem în față o icoană realizată într-o tempera grasă, cu linii precise și nuanțe care degajă forță, în manieră populară însă complexă și respectând indicațiile tradiționale.

Lucrările prezentate în acest studiu, ca de altfel toate piesele aparținând vechiului locaș, se încadrează stilistic în pictura postbrâncovenească, cu suprafețe încărcate și influențe populare, dezvăluind încă un fragment din arta religioasă de pe teritoriul Țării Românești din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea pe care cercetătorii în istoria artei este bine să o cunoască pentru a-și forma o imagine completă asupra acestui subiect. Nu este de neglijat diversitatea modalităților de abordare a celor trei piese, dezvăluindu-ne o lume plină de vitalitate și culoare, cu numeroase suprafețe aurite și culori vii, personaje tratate în manieră realistă, gust pentru detalii sau folosirea emulsiilor grase, elemente care caracterizează pictura zugravilor din Teiuș¹⁹.

¹⁸ Bălan 2005, p. 481; inscripție deteriorată.

¹⁹ Ene 2011, p. 102-103.

BIBLIOGRAFIE

Surse inedite

Colecția de Arheologie și Artă bisericească „*Preot Gheorghe Petre-Govora*”.

Biserica veche, *Sf. Nicolae*, a satului Govora.

Biserica nouă, *Sf. Mihail și Gavril*, a satului Govora.

Surse editate

Bălan 2005 – C. Bălan, *Inscripții medievale și din epoca modernă a României; Județul istoric Vâlcea (sec. XIV-1848)*, București, 2005.

Dionisie din Furna 2000 – Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, București, 2000.

Ene 2011 – Ioana Ene, *Icoane brâncovenești și postbrâncovenești din județul Vâlcea (1680-1730). Studiu și catalog*, Râmnicu Vâlcea, 2011.

Lascarov-Moldovanu – A. Lascarov-Moldovanu, *Viețile sfinților*, vol. VI, București, f.a.

Petre-Govora 2001 – Gh. Petre-Govora, *Govora de la primii oameni la contemporani*, Râmnicu Vâlcea, 2001.

Tatai-Baltă, Farcaș 2011 – C. Tatai-Baltă, I. Farcaș, *Iconostasul Catedralei greco-catolice „Sfânta Treime” din Blaj (sec. XVIII)*, Alba Iulia, 2011.

http://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_de_lemn_din_Govora, accesat octombrie 2014.

<http://ziarullumina.ro/bisericile-de-lemn-din-nordul-olteniei/depozitara-unui-tezaur-de-pictura-postbizantina>, accesat noiembrie 2014.

<http://m.rfi.ro/articol-stiri-cultura-42913-nedeia-polovragi-una-cele-mai-frumoase-mai-vechi-sarbatori-ale-romaniei>, accesat octombrie 2014.

Biserica de lemn *Sf. Nicolae*, Govora sat²⁰

Sf . Ilie, Sf. Gheorghe și Dimitrie

²⁰ Foto preluată de pe: http://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_de_lemn_din_Govora, octombrie 2014.

Sf. Nicolae

Maica Domnului cu Pruncul